

XXIII JORNADES
D'ESTUDIS HISTÒRICS LOCALS

L'Antiguitat clàssica
i la seva pervivència
a les illes Balears

S E P A R A T A

Palma, 2005

L'entrada de Mallorca en l'esfera imperialista de la República romana.

*Una contextualització històrica de l'evidència arqueològica anterior a la conquesta romana del 123 aC**

Antoni Puig Palerm

L'objecte d'aquesta comunicació és aportar elements per al debat sobre l'evolució històrica del darrer període de la protohistòria de les illes Balears,¹ en general, i de Mallorca, en particular. El marc cronològic que ens hem marcat ocupa des del final del segle V fins al final del segle II aC. Malgrat que pugui parèixer que aquest interval difícilment pot presentar unes característiques internes comunes, creiem que durant aquest lapse es forjaren els factors que van dur a la integració de l'arxipèlag a l'esfera imperialista romana; però més important que això, pensem que aquests factors determinaren la forma i el moment en què aquesta entrada es va produir.

Partint de la importància d'aquesta etapa, per ella mateixa i per entendre els esdeveniments dels segles següents, ens hem plantejat una reflexió sobre les restes arqueològiques de l'illa de Mallorca i la seva contextualització dins els processos històrics del Mediterrani. Proposem una interpretació de les dades arqueològiques i la seva cronologia en funció dels esdeveniments històrics d'abast general.² D'aquesta manera, organitzem les dades del període d'estudi en tres moments especialment interessants, ja sigui perquè representen un canvi substancial en el registre arqueològic, ja sigui perquè mostren l'inici d'una tendència. En tots ells hem trobat coincidències entre les restes materials de les illes i les del seu entorn. Així, aquests tres moments responen a la coincidència entre les dades arqueològiques (l'aparició en els contextos d'algun nou tipus de material, l'abandó d'un assentament coincidint amb un enfrontament armat general...) amb esdeveniments històrics generals la transcendència de la qual sols és possible d'avaluar amb la perspectiva del temps. Estem segurs que la relació establerta entre aquests dos tipus de dades ens ajudarà a comprendre els processos històrics de llarga durada que afectaren les illes Gimnèsies i Pitiüses durant la seva protohistòria, com influïren i en quin moment entraren en acció.

* Treball de recerca realitzat dins el grup de recerca CEIPAC (<http://ceipac.ub.edu>) de la Universitat de Barcelona que disposa de finançament del Ministeri de Ciència i Tecnologia dins el projecte HUM2004-01662/HIST.

1. La fi del segle V i l'inici del segle IV aC

Aquest interval de temps marca una fita en el registre arqueològic balear que creiem possible relacionar amb esdeveniments més generals de l'àmbit mediterrani. En aquest moment trobem el punt clau de les lluites per Sicília entre púnics i grecs amb l'auge de la potència econòmica i militar de Siracusa.³

Les lluites a Sicília iniciades un segle i mig abans, entraren en una fase especialment intensa, cosa que es reflectí en l'organització de l'economia al voltant de les necessitats de la guerra per part dels dos bàndols per poder finançar les successives campanyes. Aleshores Roma ja era una potència a la península Itàlica, però el saqueig dels gals del 390 aC –que reberen l'ajuda de Siracusa– la mantingué al marge per uns anys de les polítiques d'expansió mediterrànies. Tot i així, no era un actor secundari, hem de recordar que molt poc temps després (348 aC) Cartago hi signà un tractat pel repartiment de llurs àrees comercials (SCARDIGLI, 1991; NENCI, 1958). És molt probable que darrera aquest pacte, s'amagués l'estratègia diplomàtica de dues potències amb un mateix objectiu: que el seu adversari no pacti amb l'enemic grec a la Magna Grècia i trobar-se, així, davant un escenari de desequilibri de forces.

Justament a aquest moment del conflicte és al qual pertanyen l'àmplia majoria de referències dels autors antics sobre els mercenaris balears als exèrcits cartaginesos abans de la Segona Guerra Púnica. A més, és de l'interval entre el 409 aC i el 390 aC la primera menció explícitament referida a l'origen balear dels foners mercenaris, corresponent a la seva presència a la batalla d'*Akragas*, l'any 406 aC (D.S. 13, 80, 2).

Podem seguir la traça de l'orientació de l'economia cap a les necessitats de la guerra a què hem fet esment tant a Sicília com a la costa ibèrica. Les importacions d'aquest moment als poblats ibèrics del litoral català mostren com els fluxos que abans havien estat controlats pels grecs, ara passen a ser dominats pels púnics, amb la caiguda dels percentatges de vaixelles i àmfores gregues dels contextos a partir del segle IV aC i l'auge de les produccions púniques (SANMARTÍ *et al.*, 2004). Tot i així, la pressió entre uns i altres devia ser molt intensa en aquest moment. Un exemple d'això el trobem en el fet que coincideix amb la fundació de Rhode a la badia de Roses i la intensificació de l'encunyació de moneda tant a *Emporion* com a Massàlia (CAMPO, 2000, 91 i s.).

Precisament el panorama que ens mostra la numismàtica és l'invers al de les importacions amfòriques, amb l'etapa més intensa de distribució de les monedes de filiació hel·lènica coincidint amb aquest moment. Sigui quina sigui l'explicació a aquest fet –segurament la major implantació dels patrons grecs en les societats indígenes, per la qual cosa els púnics també usarien aquestes monedes per les seves transaccions a la costa ibèrica– el que segur que demostra l'auge de la producció de les ceques de Massàlia i Emporion, just des de l'inici del segle IV aC, és precisament la seva inclusió en la dinàmica econòmica trastocada per la guerra a Sicília. Justament els centres emissors púnics

d'aquesta illa augmenten la seva producció i inicien la seva algunes del Nord d'Àfrica coincidint amb aquests esdeveniments (CAMPO, 2000).

Diodor Sícul ens descriu el mecanisme pel reclutament de tropes iberes en aquest moment mitjançant l'enviament de prestigiosos personatges de Cartago a la península Ibèrica i a les illes Balears, llocs d'origen dels auxiliars, amb grans quantitats de diners per enrolar-los (D.S. 13, 80, 2). Aquest fet contrasta amb la manca de moneda púnica en el registre arqueològic de les Gimnèsies. En la nostra opinió, pel reclutament d'aquestes forces especialitzades s'usaven els mecanismes comercials que fins llavors s'havien establert amb els pobladors indígenes de les Gimnèsies, els talaiòtics, és a dir, els contactes ebusitans amb Mallorca i Menorca que s'havien iniciat més d'un segle abans. Creiem que precisament en aquest moment podem fixar l'inici de les relacions comercials de caire exclusiu dels comerciants ebusitans amb les Gimnèsies perquè, tot i que la seva presència era important abans d'aquesta data, no va ser fins després que no trobem unes relacions de caire exclusiu fruit de la posada en funcionament d'una economia al servei de la guerra a Sicília. Aquests mecanismes els degueren aplicar d'una manera semblant als dos bàndols en les seves respectives àrees d'influència.

El mecanisme implicaria un paper important d'*Ebusus* com a centre d'allistament, lloc on aconseguir els productes necessaris que, mitjançant els contactes ebusitans a les altres illes, permetrien reclutar les tropes. Aquests productes serien els que s'oferirien als indígenes per decidir-los a embarcar-se, ja fos als mateixos soldats o als caps de llinatge que devien controlar l'enrolament, i deuen ser els que han deixat una traça inconfusible en el registre arqueològic de les Gimnèsies en forma de les primeres importacions d'un volum important, superant els volums del comerç d'altres productes.

D'una manera gens sorprenent, als registres arqueològics d'Eivissa podem trobar traces d'aquest procés. Són precisament del moment que tractem la gran part dels hipogeus excavats de la necròpolis urbana del puig des Molins.⁴ Hem de pensar que aquestes obres podien representar una despesa important per als seus propietaris i el fet que se'n construïssin tants just en aquest moment d'expansió comercial ens permet posar en relació les dues dades i les seves causes.

Un altre fet és més significatiu: és aquest moment, a partir de finals del segle V aC quan la totalitat de l'illa d'Eivissa es posa en explotació agrària,⁵ dada que hem de relacionar principalment amb l'auge del volum d'intercanvis ocasionat per la conjuntura bèl·lica.⁶

Finalment, i per acabar de referir-nos a l'illa d'Eivissa, és a principis del segle IV quan comença a arribar-hi moneda de les seques púniques del Mediterrani central, un procés paral·lel al de la circulació monetària d'*Emporion* i Massàlia (CAMPO, 2000, 90).

Malgrat això, no hem de caure en el parany de pensar que els mercaders ebusitans ja havien copat els mercats illencs immediatament a l'inici del segle IV aC.⁷ Aquest és el moment en què canvien les seves estratègies comercials tant a la costa ibèrica com a les Gimnèsies per aconseguir aquest objectiu, però sols és l'inici d'un procés que els costà cert temps.⁸ Alguns autors, com Guerrero (2004, 171), avancen aquest canvi en

les estratègies comercials fins a mitjan segle V aC, nosaltres relacionem els canvis en l'estratègia colonial amb l'esclat del conflicte a Sicília, d'una manera similar a l'explotació bàrquida de la península Ibèrica al terç final del segle III aC.

Tot i així, constatem aquest canvi pel rastre que va deixar al registre arqueològic. El mateix Guerrero data en aquest moment les primeres construccions de l'assentament comercial púnic sobre l'illot de na Guardis,⁹ al sud de Mallorca, fet que coincideix amb l'inici de l'arribada de material amfòric ebusità a gairebé tots els poblats talaiòtics (QUINTANA, 2000), segurament a través d'enclavaments com el citat, on també es documenten (GUERRERO, 1984, 1997). Ens referim concretament a l'inici de la producció i arribada –gairebé simultània– dels contenidors T-8.1.1.1. (PE-14), competidors de les primeres àmfores grecoitàliques MGS IV (VANDERMERSCH, 1994), absents gairebé del registre indígena, però que sens dubte responien al mateix moment de reacció de l'economia d'ambdós adversaris davant el conflicte armat a Sicília.

No obstant això, aquest moment no sols marca un canvi en l'àmbit del comerç. Pel que fa les influències sobre la cultura talaiòtica, arribades sens dubte a través dels processos que tractem, és també un punt clau. Alguns autors han proposat que l'inici de les transformacions dins la societat indígena podria coincidir amb aquest moment. Guerrero, per exemple, defensa que la societat ja havia d'haver canviat abans del procés d'influència colonial, i que aquest sols intensificà els processos de jerarquització i de creació de relacions de dependència personal a l'estil de la *fides* ibèrica com a oposició a les relacions de parentiu (GUERRERO, 1994, 181). El nostre parer és que aquest tipus de relacions s'estimularen en gran mesura en aquesta conjuntura i això va fer possible el reclutament de contingents importants de foners. Creiem que és molt possible que aquest procés es produís justament en aquest moment, quan tantes coses s'estaven adaptant a l'escenari bèl·lic a tot el Mediterrani occidental.

En definitiva, les evidències dels processos d'influència en els costums i institucions socials a què ens referim són molt indirectes. Ara bé, la datació d'aquests canvis en la societat indígena podria coincidir amb el moviment comercial dels mercaders púnics cap a les costes ibèriques del llevant peninsular i les talaiòtiques de les Gimnèsies. No debades abans d'aquest moment, cap a mitjan segle V aC, el registre arqueològic d'aquest arxipèlag mostra com es començaven a introduir canvis en els ritus funeraris. Segons alguns autors, és a aquest moment quan apareixen les primeres inhumacions en taüt, les primeres inhumacions infantils i les primeres incineracions als jaciments mallorquins (GUERRERO, 1986, esp. 350-359), mentre que altres matisen que sols s'intensificà un procés que s'havia iniciat al segle VII aC (COLL, 1995, 308).

Pensem que tots aquests arguments fan molt versemblant la hipòtesi que els canvis culturals esmentats en les relacions socials dins els grups indígenes, així com l'inici de les relacions de caire exclusiu dels comerciants punicoebusitans amb aquests grups, datin d'aquest moment de la protohistòria tan ben definit en el registre arqueològic, el canvi de segle V al IV aC.

2. La fi del segle III i l'inici del II aC

En els enfrontaments entre els dos antics aliats –Roma i Cartago– iniciats a principi del segle III aC, la Segona Guerra Púnica marcà no tan sols el triomf de la primera, sinó, abans, l'ampliació de les esferes imperialistes d'ambdues potències molt més enllà de les àrees fins llavors afectades per aquestes dinàmiques. No sols això, les estratègies d'explotació d'aquests territoris es transformaren intensificant-se per extreure molts més recursos d'aquestes noves zones, principalment la península Ibèrica. D'aquesta manera, l'acció imperialista bàrquida posterior a la Primera Guerra Púnica acabà per obrir l'Occident mediterrani a l'imperialisme de la República romana que fins al moment hi havia actuat indirectament, sempre a favor del seu aliat massaliota.

Malgrat la victòria romana i l'inici de la conquesta dels territoris peninsulars de la futura Hispània, les illes Gimnèsies no van ser conquerides fins 83 anys després del final de les hostilitats en aquest territori. Evidentment, la Segona Guerra Púnica, en què les Gimnèsies i Pitiüses van ser escenari d'enfrontaments militars,¹⁰ afectà decisivament els corrents comercials de tot el Mediterrani occidental i també els de les illes. A més de les convulsions de la guerra al territori insular ja conegudes,¹¹ els resultats dels conflictes repercutiren en canvis substancials en les àrees d'origen i destinació dels productes que transitaven o tenien la seva destinació a les illes, les àrees de producció dels productes que importaven, però sobretot en els comerciants que en freqüentaven les costes.

Pel que fa aquest treball, hem de destacar l'important paper d'*Ebusus* en el bàndol cartaginès.¹² A la ciutat s'encunyà moneda de bronze de millor qualitat que les anteriors sèries i moneda de plata de primera qualitat, sens dubte per contribuir a les despeses de la guerra. Pot ser que, si és correcte el nostre raonament sobre el sistema de reclutament, aquestes sèries es pogueren fer gràcies a les quantitats de metalls portats a les illes pels emissaris de Cartago per a l'enrolament, i a això hauria de correspondre un augment de les relacions comercials amb els talaiòtics.

Contràriament al que podríem pensar, l'enclavament comercial de na Guardis presenta una fase d'abandó puntual durant els anys de la guerra, fet que interpretem com un producte de la inseguretat de mantenir un nucli estable en el moment en què el conflicte restava obert, però que no vol dir que entre altres coses els contactes no continuessin entre els ebusitans i els talaiòtics, com queda demostrat per l'esmentada presència d'aquests darrers a l'exèrcit cartaginès. Precisament, just en l'etapa anterior al conflicte, d'expansió cartaginesa a Occident, la factoria experimentà una fase especialment pròspera. A més, després de la guerra, s'hi documenta una etapa d'activitat molt intensa. Als jaciments indígenes, el segle III aC està representat per un increment en les importacions observada en la proporció entre ceràmica indígena i importada que gairebé es dobla en aquest segle i encara augmenta durant el següent.¹³ A més d'això, el conflicte bèl·lic sembla ser el moment en què s'inicia una nova tendència que serà la

dominant els segles vinents: la diversificació en el tipus de vies i sistemes d'intercanvi de productes forans a Mallorca.

És el moment de la fundació de la factoria costanera indígena del turó de ses Abelles (CAMPS, VALLESPÍR, 1998), molt pròxima al jaciment talaiòtic del Puig de sa Morisca, a Calvià. Aquest jaciment representaria una reacció indígena per controlar el seus contactes comercials en un moment en què els ebusitans devien tenir més dificultats per conservar el seu ascendent amb vocació d'exclusivitat sobre el mercat indígena, tot i la seva reactivada activitat comercial.

En l'esplendorosa etapa posterior a la guerra, no sols els talaiòtics contribuïren a la diversificació dels fluxos, sinó que sembla que els comerciants itàlics també intentaren aprofitar la nova situació. Un vaixell enfonsat al Port de Maó entre els anys 180 i 160 aC en seria un indicatiu. La seva càrrega, composta per àmfores MGS i Lamboglia 2, ens il·lustra aquest nou comerç, el seu origen i cronologia (FERNÁNDEZ-MIRANDA, 1977; NICOLÁS, 1979, 431-454). A diferència de l'inici del segle III, quan el material itàlic arribava a través dels comerciants púnics, en aquest moment s'inaugura un intercanvi directe entre les Gimnèsies i la península itàlica (TONIOLO, FAYAS, 2002, 706 n. 19).

D'aquesta manera, els percentatges de material itàlic que es documenten en diferents jaciments indígenes serien el fruit de la diversificació dels corrents comercials i les vies d'arribada dels productes i, dins aquesta dinàmica, l'aparició dels primers comerciants itàlics operant a les costes insulars.¹⁴ No ens referim a la diversificació de produccions presents al registre arqueològic que sens dubte es produí ja al segle III aC; volem cridar l'atenció sobre el punt més important d'aquesta etapa: les mercaderies ja no arriben per un sol canal, sinó que per primera vegada en tota la protohistòria d'aquestes illes s'obren realment els mercats a diferents actors. A partir d'aquest moment el comerç tindrà tres protagonistes: els indígenes, els púnics i els itàlics.¹⁵

Alguns autors han proposat una datació molt propera a aquest moment pel *foedus* entre Roma i Ebusus per raons diverses (FERNÁNDEZ, 1983, 170; COSTA, FERNÁNDEZ, 1992, 342-343; GÓMEZ BELLARD, 1988, 93; ZUCCA, 1998, 159). Les nostres per proposar la possibilitat de datar algun tipus d'acord just després de la Segona Guerra Púnica vénen de l'anàlisi dels corrents comercials derivada de les dades del registre arqueològic. No obstant això, no podem excloure que la situació del comerç es pugui explicar sense aquest pacte constituït formalment molt més tard.

3. El final del segle II aC i el moment de la conquesta

Per a la política interna romana, la dècada dels anys vint del segle II aC representa una etapa de convulsions. No debades s'hi situa el principi de la crisi de la República. Autors com Zucca (1998, 95) han relacionat aquestes convulsions internes amb la campanya a les Gimnèsies en el sentit que l'elit senatorial s'hauria volgut avançar a qualsevol mesura a favor de l'*ordo equester* per part dels seus rivals, intervenint en la seguretat de la ruta comercial entre Itàlia i Hispània.

No és la nostra intenció entrar a fons en les causes de la campanya del cònsol Quint Cecili Metel a les Illes (GARCÍA RIAZA, SÁNCHEZ LEÓN, 2000, 25-31; PRIETO, 1987-88; ZUCCA, 1998, 91-96 i 190-195). Gairebé tots els estudis moderns, han centrat la recerca de les seves causes al voltant de la pirateria. En la mateixa línia, i molt més pròxims al tema d'aquest treball, alguns autors han destacat la seguretat de la ruta entre el nou territori occidental i la metròpoli, ruta que experimentava una gran activitat durant tot el segle II aC (MOLINA, 1997). En aquest sentit, ens sembla molt més versemblant la contextualització de la campanya del 123 aC en una dinàmica imperial romana de més ampli abast, campanyes que s'inscriurien dins les intervencions que un cop acabada la Tercera Guerra Púnica i assegurada l'hegemonia romana a la península Ibèrica amb la intervenció a Numància el 132 aC, la República engegà al Mediterrani occidental. Aquestes operacions militars a Sardenya (126-122 aC), la Gàllia Transalpina (125-120 aC) i les Balears respondrien a una mateixa estratègia de consolidació de les rutes entre Itàlia i Hispània en un moment en què s'estava posant en explotació aquest darrer territori (MORGAN, 1969).

En aquest sentit, és molt important el paper dels ebusitans en la conquesta. Alguns autors argumenten que la intervenció no podia respondre a una reacció romana contra el comerç ebusità (GARCÍA RIAZA, SÁNCHEZ LEÓN, 2000, 108-109), sobretot si pensem que el seu mercat principal no devien ser les Gimnèsies, sinó la costa oriental d'Hispània. En aquest cas, el declivi del comerç que es pot deduir d'alguns trets del registre arqueològic pitiús no hauria de ser interpretat en el sentit de pèrdua de mercats com a conseqüència de la campanya militar.

Primer de tot, pensem que s'han de tenir en compte tots els indicis, tant els que mostren certa davallada en l'activitat econòmica a *Ebusus* (GUERRERO, 1990, 230; COSTA, FERNÁNDEZ, 1992, 344; RAMON, 1991, 158), com aquells que demostren la seva continuïtat.¹⁶ Nosaltres pensem que aquest alentiment econòmic –tot i ser conseqüència de la campanya meteliana–, no respondria a una exclusió dels mercaders ebusitans de les illes majors, sinó a un canvi radical en les estructures socials i econòmiques de Mallorca i Menorca. La conseqüència d'això seria la ineludible reorientació de les estratègies comercials ebusitanes cap a aquest mercat. Aquests canvis que esmentem estan representats per la primera arribada de colons i soldats romans a les Gimnèsies i, segurament, un canvi radical en la propietat de la terra, element principal en

la producció.¹⁷ Aquests dos elements, en la nostra opinió, foren suficients per causar les alteracions que es documenten a Eivissa.

Pel que fa a Mallorca, s'hi documenta l'abandó pacífic de la factoria de na Guardis i de l'assentament des Trenc (GUERRERO, 1990, 230). Aquest fet, juntament amb la seva reutilització posterior per a les mateixes activitats comercials, assenyala que l'aturada de les activitats estaria motivada pels canvis immediats a la campanya. A més, altres indicis arqueològics donen suport a aquesta hipòtesi. Al poblat indígena de Son Fornés, l'evolució en l'arribada de contenidors importats no presenta un trencament radical (TONIOLO, FAYAS, 2002, 706-707).

Amb tot això, no volem negar la importància que per a l'estructura econòmica va tenir la conquesta. Ja hem fet esment del nou patró d'assentament com a factor principal de canvi en el panorama econòmic. Tanmateix en l'estat actual de les investigacions no podem estar segurs de quin va ser el moment en què es va produir el canvi en el funcionament efectiu de l'economia de base agrària. El que sí podem intentar reconstruir són els fluxos comercials, encara que sigui a partir del pobre registre arqueològic que tenim a l'abast, que ens mostra una situació de certa continuïtat. Per exemple, l'estudi d'un conjunt de ceràmiques de parets fines del santuari indígena de So n'Oms, indica que la majoria dels materials (64%) són de procedència ebusitana amb una cronologia molt més avançada (20/10 aC-50 dC), cosa que per als autors de l'estudi, amb qui compartim aquesta opinió, significa que *la influència comercial ebusitana, que datava del segle IV a.C., se mantuvo después de la conquista romana (123 a.C.)* (LÓPEZ, ESTARELLAS, 2001, 113).

4. Conclusions

No hem volgut descriure el reflex que han tingut els grans esdeveniments històrics del període en el registre arqueològic de les Balears, més aviat hem volgut explicar quin va ser el context històric general relacionat amb tres moments de canvi en aquest registre.

Ens sembla especialment important remarcar que els moments històrics que sí que han deixat empremta arqueològica a les Illes, segur que van tenir importància per als seus habitants. En altres paraules, creiem que el registre arqueològic ens demostra que les illes Gimnèsies i Pitiüses, lluny de l'especificitat que hom ha volgut exagerar, es trobaven integrades en les corrents culturals de l'època estudiada, com la resta de territoris que les envolten (SANMARTÍ *et al.*, 2002, 123, gràfics 22 i 23).

Per això, els moments de canvi en el registre insular coincideixen també amb moments de convulsions mediterrànies; però, a més, en aquests esdeveniments generals els habitants tant de les Pitiüses com de les Gimnèsies semblen tenir el seu paper.

No volem passar per alt que el que hem analitzat aquí és sols una part de la realitat, una petita part dels esdeveniments que hem triat per poder acostar-nos més a la

dinàmica general a través d'un aspecte cabdal com és l'economia. Aquests fet no ens ha de fer desviar la nostra atenció de la importància de l'evolució interna de les societats ebusitana i gimnèsia paral·lela als corrents generals, influïda però no determinada per aquests. Les diferències internes entre els diversos grups socials separats per barreres d'origen o cultura, a l'interior d'aquestes societats¹⁸ tenen el seu reflex en l'arqueologia. És segur que aviat en sabrem veure l'empremta.

Un aspecte que ens sembla central en les nostres conclusions és el de la influència punicoebusitana sobre les altres illes. Aquesta, pensem, ha de ser matisada, sense voler extrapol·lar a la resta de la seqüència cronològica la situació extrema de control de mercats dels segles IV i III aC.

No volem negar el gran ascendent que fins molt després de la conquesta romana els ebusitans tingueren sobre els mercats insulars, però hem arribat a un punt en què les restes arqueològiques, combinades amb informacions de les fonts escrites, ens permeten veure una evolució en aquesta influència, cabdal per entendre el procés que ens ocupa.

Per l'interval que estudiem, podem dir que l'evolució comercial a les Gimnèsies ens mostra un panorama definit en tres etapes. Una primera fase, definida per alguns com la d'intercanvis aristocràtics, aniria des de la irrupció dels fenicis a les Pitiüses durant el segle VII aC fins a l'inici del segle IV aC. És l'etapa en què tant els mecanismes com els actors dels intercanvis responen a un model de comerç de prestigi, afavorint les mercaderies de luxe, els volums reduïts, encaminats a reforçar la posició dels qui controlaven el tràfic. Per part indígena trobem ja unes elits diferenciades de la resta de població, capaces de canalitzar l'entrada de productes d'importació per reforçar la seva posició al grup. Per l'altra, trobem una preponderància dels mercaders semites, tant ebusitans com del *Cercle de l'Estret*, a més d'una presència escadussera de mercaders hel·lens, segurament de les costes del golf de Lleó.

La segona etapa, des de principi del segle IV a final del segle III aC, l'anomenem la del control *exclusiu* punicoebusità. El seu inici el marca el principi de l'enfrontament entre púnics i grecs a Sicília, quan tots dos bàndols recorren a la intensificació de les seves estratègies comercials per tal de fer front al conflicte. Pel que fa a les Illes això es traduirà en un augment del caire exclusiu en les relacions econòmiques amb l'exterior, i també la intensificació de la seva freqüència i volum.

És molt interessant remarcar que, abans d'aquesta etapa, el mercat indígena de les Gimnèsies havia experimentat una pressió per part dels punicoebusitans en el sentit que assenyalem, procés que no cristallitzà fins a l'arribada del segle IV aC.

Com hem apuntat, tot i l'arribada a les costes mallorquines i menorquines de material itàlic durant l'etapa anterior, no va ser fins a la fi de la Segona Guerra Púnica que la situació no experimentà un canvi significatiu. Aquest representa l'inici de la tercera etapa, que hem anomenat d'obertura.

En un primer moment, els 83 anys que separen el 206 del 123 aC, hem interpretat que la gran activitat econòmica ebusitana a les Gimnèsies significa que la relació

amb els vencedors de la guerra era d'enteniment, superant els moments del final de la Segona Guerra Púnica, les campanyes de Cató a Hispània i la Tercera Guerra Púnica. Fos quin fos l'estatus jurídic ebusità, aquests anys representen només una primera obertura dels mercats controlats per ells a altres comerciants, una obertura i diversificació que, seguint aquesta tendència, es multiplicà després de la campanya del 123 aC, amb uns volums més importants i una diversificació de la demanda i l'oferta.

Bibliografia

- ARRIBAS, A.; TRIAS, M. G.; CERDÀ, D.; DE HOZ, J. (1987): *El barco de El Sec (Calvià, Mallorca). Estudio de los materiales*. Calvià.
- CAMPO, M. (1993): "Las monedas de Ebusus. Numismática Hispano-púnica. Estado actual de la investigación", *VII Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica (Ibiza 1992)*, Ibiza, 47-169.
- CAMPO, M. (2000): "Las producciones púnicas y la monetización en el Nordeste y Levante peninsulares", *Los cartagineses y la monetización del Mediterráneo occidental. Actas de la mesa redonda celebrada en Madrid (1999)*, Madrid, 89-100.
- CAMPS, J.; VALLESPÍR, A. (1998): *Excavacions a Santa Ponça, Mallorca. El Turó de les Abeles*, Palma.
- COLL, J. (1995): "Aproximación a la sistemación y cronología de las estructuras funerarias de la Cultura Talayótica en Mallorca", *IIIrd Deya International Conference of Prehistory: Ritual, Rites and Religion in Prehistory (Deià, 1993)*, BAR 611, I, Oxford, 296-310.
- COLL, J.; MAZAIRA, L.; RIUTORT, S. (1984): "Evolución del hábitat durante la Prehistoria y la Antigüedad en el término municipal de Alcudia (Mallorca)", *Arqueología Espacial*, 2, 111-129.
- COSTA, B.; FERNÁNDEZ, J. H. (1992): "Les Illes Pitiüses: de la Prehistòria a la fi de l'època púnica", *La Prehistòria de les Illes de la Mediterrània Occidental. X Jornades d'Estudis Històrics Locals (Palma de Mallorca 1991)*, Palma, 277-355.
- COSTA, B.; FERNÁNDEZ, J. H. eds. (2003): "Necrópolis del Puig des Molins (Eivissa): Las fases fenicio-púnicas", *Misceláneas de arqueología ebusitana (II) El Puig des Molins (Eivissa): un siglo de investigaciones*, TMAEF 52, Eivissa, 87-147.
- ELAYI, J.; PLANAS, A. (1995): *Les pointes de flèches en bronze d'Ibiza dans le cadre de la colonisation phénico-punique*, París.
- FERNÁNDEZ, J. H. (1983): "La problemática sobre la Ibiza romana", *Symposium de Arqueología: Pollentia y la romanización de las Baleares (Alcudia 1977)*, Palma, 13-45.
- FERNÁNDEZ-MIRANDA, M. (1977): "Arqueología submarina de la isla de Menorca", *XIV CNA (Vitoria 1975)*, Zaragoza, 811-826.
- GARCÍA RIAZA, E.; SÁNCHEZ LEÓN, M. L. (2000): *Roma y la municipalización de las Baleares*, Palma.
- GÓMEZ BELLARD, C. (1986): "Asentamientos rurales en la Ibiza púnica", dins DEL OLMO, G.; AUBET, M.E. (eds.), *Los fenicios en la Península Ibérica*, I, Sabadell, 177-192.
- GÓMEZ BELLARD, C. (1989): "L'île d'Ibiza à l'époque des Guerres Puniqes." dins *Punic Wars. Proceedings of the Conference held in Antwerp 1988*, DEVIJVER, H. i LIPINSKI, E. (eds.), *Studia Phoenica*, X, 85-97.
- GÓMEZ BELLARD, C. (1990): *La colonización fenicia en la isla de Ibiza*, Madrid.
- GUERRERO, V.M. (1984): *El asentamiento púnico de Na Guardis*, Madrid.
- GUERRERO, V.M. (1986): "El impacto de la colonización púnica en la cultura talayótica de Mallorca", dins DEL OLMO, G.; AUBET, M.E. (eds.), *Los fenicios en la Península Ibérica*, 4, 2, Sabadell, 339-375.

- GUERRERO, V.M. (1990): "Problemas en torno al inicio de la Romanización en Mallorca", *Saguntum*, 23, 225-242.
- GUERRERO, V.M. (1994): "Formación social indígena y relaciones coloniales en la protohistoria balear", *Gerión*, 12, 155-195.
- GUERRERO, V.M. (1997): *Colonización púnica de Mallorca. La documentación arqueológica y el contexto histórico*, Palma.
- GUERRERO, V.M. ; CALVO, M. (2001): "Indígenas y colonos. Intercambios aristocráticos y comercio empórico en la protohistoria balear", *II Congreso español de Estudios del Próximo Oriente (Cádiz 2001)*, file:///Talayots.com/Talayotscom/portalfirma/%A5_PS_Preview_.html
- GUERRERO, V.M. (2004): "Colonos e indígenas en las Baleares prerromanas", *XVIII Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica (Eivissa 2003)*, 145-203.
- HERNÁNDEZ, J.; SANMARTÍ, J.; VELAZA, J. (2002), "El cuenco púnico esgrafiado con epígrafe latino del santuario talayótico de Sa punta des Patró (Mallorca)", *Sylloge Epigraphica Barcinonensis*, IV, 57-66.
- LÓPEZ MULLOR, A.; ESTARELLAS, M.M. (2001): "La cerámica romana de paredes finas del santuario de So n'Oms, Palma de Mallorca. Nuevas producciones de Mallorca e Ibiza", *AEArq*, 74, 97-115.
- MÓLINA VIDAL, J. (1997): *La dinámica comercial romana entre Italia e Hispania Citerior (Siglos II a.C.-II d.C.)*, Alicante.
- MORGAN, M.G. (1969): "The Roman Conquest of the Balearic Isles", *CSCA*, 2, 217-231.
- NENCI, G. (1958): "Le relazioni con Marsiglia nella politica estera romana (dalle origine alla prima guerra punica)", *RSL*, XXIV, 24-97.
- NICOLÁS, J.C. DE (1979): "La nave romana de Edad Republicana del puerto de Mahón", *Cuadernos del CISM. Arqueología clásica en Baleares*, I, 431-454.
- PLANAS, A.; MADRID, J. (1994): *La útil honda balear nutrida de plomo (Silio Italico)*, Eivissa.
- QUINTANA, C. (2000): *La ceràmica superficial d'importació del Puig de Sa Morisca*, Calvià.
- RAMON, J. (1991): "El yacimiento fenicio de Sa Caleta", *III Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica (Ibiza 1988)*, Ibiza, 177-196.
- SÁNCHEZ LEÓN, M.L. (2003): "Magón Barca y las Islas Baleares", dins GONZÁLEZ, A.; VITA, J.P.; ZAMORA, J.A. (eds.), *De la tablilla a la inteligencia artificial. Homenaje al Profesor Jesús-Luis Cunchillos en su 65 aniversario*, 1, Zaragoza, 389-394.
- SANMARTÍ GREGO, J. (2004): "From local groups to early states: the development of complexity in protohistoric Catalonia", *Pyrenae*, 33-34, 7-42.
- SANMARTÍ, J.; ASENSIO, D.; MARTÍN, A.; PONS, E. (2004): "Les importacions amforals a la costa de Catalunya de la primera edat del ferro al període ibèric ple (ca. 700-200 aC)", *II Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (2002)*, 185-189.
- SANMARTÍ, J.; HERNÁNDEZ, J.; SALAS, M. (2002): "El comerç protohistòric al nord de l'Illa de Mallorca", *Cypsela*, 14, 107-124.
- SCARDIGLI, B. (1991): *I trattati romano-cartaginesi*, Pisa.
- TONIOLO, A.; FAYAS, B. (2002): "Commerci di contenitori da trasporto a lungo corso tra Mediterraneo tirrenico e Mallorca nel III-I secolo a.C.", *L'Africa romana XIV, I (Sassari 2000)*, Sassari, 697-710.
- VANDERMERSCH, C. (1994): *Vins et amphores de Grande Grèce et de Sicile IVe-IIIe s. avant J.-C.*, Naples.
- WILLIAMS-THORPE, O.; THORPE, R.S. (1991): "The import of millstones to Roman Mallorca", *Journal of Roman Archaeology*, 4, 152-159.
- ZUCCA, R. (1998): *Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano*, Roma.

Notes

¹ Al treball distingirem entre les Balears i les Pitiüses perquè ens haurem de referir a les seves diferents realitats culturals durant l'Antiguitat. Quan ens haguem de referir al subarxipèlag format per Eivissa i Formentera ho farem amb el terme Pitiüses (de *Pityussae*). Aquesta denominació prové de la tradició d'autors grecs com Diodor Sícul (D.S. 5, 16, 1-2) que recull l'abundància de pins a aquestes illes com a origen del nom. En canvi, per a Mallorca i Menorca, usarem Gimnèsies (de *Gymnesiae*), denominació que a partir de Licofró (Lyc. 633) s'associa a aquestes dues illes i que deriva de l'adjectiu *nu* aplicable als seus habitants, que segons aquesta explicació anaven despullats a l'estiu, però que també es pot associar a una altra accepció del terme grec γύμνωτο, armat a la lleugera. Les raons de la distinció vénen de fonts com Avié (Avien. 464-469) que justifica la distinció entre Pitiüses i Gimnèsies. Però les diferències també són constatables a través de l'arqueologia. Les Gimnèsies comparteixen un marcat caire indígena, marcades per la cultura talaiòtica. Les Pitiüses, en canvi, patiren un influx fenici i púnic molt intens que perdurà fins ben entrada la nostra era. Per una discussió completa dels noms de les illes a les fonts clàssiques ZUCCA, 1998, 16 i s.

² Sempre que ha estat possible hem intentat defugir les explicacions "autoconistes" que accentuen les diferències històriques de les Gimnèsies i Pitiüses amb la resta de territoris del Mediterrani occidental. Som conscients, tanmateix, que fets com el que no es fabricà ceràmica a torn durant la protohistòria constitueixen un tret singular. El que pretenem és no exagerar aquestes diferències i demostrar que en la major part d'aquesta etapa, l'arxipèlag estava integrat, d'una manera o altra, a les dinàmiques generals.

³ Coincideix amb aquest interval el regnat a la ciutat siciliana de Dionís el Vell (405-367 aC).

⁴ Segons el recent estudi de Costa i Fernández, el 92,36% dels hipogeus daten de l'interval entre el 475 i el 350 aC, el que ells anomenen la fase "punicoclàssica" (COSTA, FERNÁNDEZ, 2003, 110).

⁵ Principalment documentat per l'evidència de l'arqueologia funerària, aquest procés es generalitza cap a la fi del segle V aC posant-se en explotació la totalitat de l'illa (GÓMEZ BELLARD, 1986) encara que el seu inici es remunta a uns anys abans. El mateix autor data els assentaments rurals més antics de l'illa a partir del 450 aC, ja que es documenten sols alguns materials amb aquesta cronologia (GÓMEZ BELLARD, 1990, 185). No és fins a finals d'aquesta centúria que no es té constància d'una veritable ocupació a gran escala del territori interior de l'illa. Com indiquen altres autors, un segle més tard s'ha estès aquest procés a "todos los confines agrícolament aprovechables de la isla" (GUERRERO, 1997, 247).

⁶ Com defensen entre altres Sanmartí i Asensio, aquest fet es pot connectar amb la necessitat dels ebusitans de satisfer la demanda de béns de prestigi de l'aristocràcia ibèrica (SANMARTÍ *et al.*, 2004, 189) fruit de la penetració dels mercaders ebusitans en detriment dels grecs als mercats ibèrics. Això mateix es fa patent en els contextos dels poblats indígenes de l'àrea catalana on, com hem apuntat, minven les importacions gregues i augmenten molt significativament les de filiació púnica (SANMARTÍ *et al.*, 2004).

⁷ En alguns assentaments talaiòtics es documenten materials grecs, com algunes de les copes àtiques de sa Morisca, que presenten una cronologia de principis del segle IV aC. (GUERRERO, CALVO, 2001)

⁸ Cal una menció especial al significatiu jaciment submarí de l'illot del Sec (ARRIBAS *et al.*, 1987). Aquest vaixell, enfonsat aproximadament el 375 aC ha estat interpretat com un vaixell mercant púnic a partir dels grafitis sobre la vaixela d'ús de la tripulació, encara que l'origen de la càrrega era bàsicament grec. Aquest fet recolzaria la nostra hipòtesi sobre la identitat dels comerciants responsables de fer arribar els materials d'importació a les Gimnèsies, però no podem passar per alt la pràctica absència de materials dels tipus que portava el vaixell al registre arqueològic de les illes, tant pel que fa als molins "de tolva", gairebé únics al Mediterrani Occidental (WILLIAMS-THORPE, THORPE, 1991, 153), com a les àmfores grecoitaliques, que trigaren a deixar rastre en els jaciments mallorquins gairebé un segle. Creiem que aquest fet ens obre una altre món de possibilitats: potser

es tracta d'un vaixell de comerç a llarga distància que no tenia els mercats insulars com a objectiu. Si era així, quina importància tenia aquest flux comercial? I per què no recalava a les costes insulars?

⁹ Datan d'aquest moment les primeres edificacions en aquesta factoria comercial de la costa sud mallorquina, denotant la intensificació de la seva activitat i els renovats esforços dels punicoebusitans per establir relacions comercials cada vegada més intenses amb els indígenes (GUERRERO, CALVO, 2001).

¹⁰ A banda dels episodis coneguts i reiteradament estudiats volem cridar l'atenció sobre la possible documentació arqueològica de la defensa de la ciutat d'*Ebusus* de les tropes d'Escipió el 218 aC a través de les troballes de puntes de fletxa i projectils de fona i les seves datació i distribució a l'entorn de la ciutat (PLANAS, MADRID, 1994, 16), contrastada per la hipòtesi d'una datació més antiga de les mateixes troballes (ELAYI, PLANAS, 1995, 238).

¹¹ Cal destacar una recent i interessant contribució sobre l'estada hivernal de Magó amb el seu exèrcit a Menorca al final de la guerra a Ibèria i les conclusions que es poden extreure d'una relectura de les notícies que en donen les fonts escrites (SÁNCHEZ LEÓN, 2003).

¹² *Ebusus* va ser la darrera ciutat d'Ibèria a abandonar el suport a Cartago, com ho demostra el fet que, el 206 aC, quan Magó fugí de *Gadir*, va ser avituallat allà amb homes i queviures (Liv. 28, 37, 3-4).

¹³ Per exemple, al poblat de ses Païsses, a Artà, els percentatges d'importacions calculats en nombre d'individus ponderat respecte al nombre total d'individus passa d'un 9% al segle IV aC, a un 15% el segle III aC i a un 20% la centúria posterior (SANMARTÍ *et al.*, 2002, 112).

¹⁴ Un d'aquests comerciants podria ser l'autor de l'ofrena d'un vas itàlic amb inscripció llatina del santuari indígena de sa Punta des Patró (HERNÁNDEZ, SANMARTÍ, VELAZA, 2002).

¹⁵ Inclouem aquí els grecs de la península Itàlica i Sicília, sota el domini romà, i possiblement també hem de pensar en els del sud de la Gàl·lia, aliats de la potència romana.

¹⁶ GARCÍA RIAZA, SÁNCHEZ LEÓN, 2000, 108, n. 37. Campo (1993, 157) defensa que si hi ha hagut un punt d'inflexió en les encunyacions ebusitanes és l'any 91 aC, coincidint amb la *Lex Papiria*.

¹⁷ En l'*ager* Pol·lèntia es documenta una expansió d'assentaments de nova planta fruit del procés que referim (COLL *et al.*, 1984).

¹⁸ És més que possible la presència de colons semites a les Gimnèsies abans del segle IV aC, però també ho és la de gimnèsies a les Pitiüses, a més d'altres col·lectius, relacionats o no amb el comerç.

Resum

L'entrada de Mallorca en l'esfera imperialista de la República romana. Una contextualització històrica de l'evidència arqueològica anterior a la conquesta romana del 123 aC

L'entrada de Mallorca i Menorca en l'esfera imperialista romana no es produí amb la conquesta romana de les Illes el 123 aC. Defensem que aquest procés té les seves arrels en dinàmiques històriques molt més antigues. Primerament, les Illes s'inscrivien dins els corrents culturals i econòmics del Mediterrani occidental especialment des del segle IV aC, influïdes per la relació amb la veïna *Ebusus*. En segon lloc, la conquesta no representà una ruptura dramàtica pel que fa als fluxos comercials, fet que ens fa cercar els inicis de la integració a Roma al final de la Segona Guerra Púnica.

Abstract

The entry of Mallorca (Balearic Isles) in the Roman Republic imperialist sphere. A historical contextualisation of the archaeological evidence previous to the Roman conquest of 123 BC

The process of entry in the Roman imperialist sphere of Mallorca and Minorca did not happen with the Roman conquest in 123 BC. In this essay we will defend that this process has its roots on previous historical processes. First of all, influenced by the relation with their neighbour *Ebusus*, the two Islands had been integrated especially from the IV century BC on the general cultural and economical trends of the western Mediterranean. Secondly, the conquest itself did not represent a breaking off in the commercial relations, what suggests an early integration to Rom.